

Takács Zsuzsanna Mária*

**A MAGYAR TANÍTÓNŐK, VALAMINT A PÉCSI
TANÍTÓNŐKÉPZÉS A SZÁZADFORDULÓTÓL A
MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG**

*THE FEMALE TEACHER IN HUNGARY AND THE FEMALE TEACHER
TRAINING IN PÉCS FROM THE TURN OF THE CENTURY TO THE
WORLD WAR II.*

ABSTRACT

The female teacher training in Pécs was developed in 1895 in the framework of the school complex of the Notre Dame Female Canon Order invited to Pécs by Bishop János Scitovszky and it closed its doors after the World War II. Students of the institution arrived mainly from Somogy and Tolna counties, beside Baranya, thus it became the determinative female teacher school of South-Transdanubia, and this was the educational institution of the highest level for girls in this region of the country. This study focuses on the about four-decade functioning of this institution, examining mainly the social composition of students and the agglomeration area of the school in the first half of the 20th century.

*„Nemini nocere, prodesse omnibus/
Senkinek sem ártani, mindenkinek használni”
/a Notre Dame rend jelmondata/*

Tanítónőképzés Magyarországon

A tanítónők tanulmányait szolgáló első intézmény az angolkisasszonyok által a pesti rendházban saját rendtagjaik számára létrehozott tanintézet 1855-ben indította képzését, ahol 1861-ig teljesen német, majd részben magyar, 1864-től pedig teljesen magyar nyelven történt a rend iskoláiban tanító apácák képzése.¹ A két-éves tanulmányi időt írás- és szóbeli képesítő vizsga zárta a helytartótanácsi biztos részvételével, melyet kb. 30-40 tanítónőjelölt tett le évente sikerrel. A következő években indította el képzését a szatmárnémeti (1857), a nagyváradi (1858), a kassai (1860) és a soproni (orsolyita, 1864) királyi római katolikus tanítónőképző, amely intézményekben 1868-ig összesen kb. 600 tanítónő szerezte meg képesítését.²

A 19. század második felében 15-16 ezer tanítót találunk az ország területén, akiknek kb. negyede semmiféle képesítéssel nem rendelkezett, az 1856-1867

* Dr. Takács Zsuzsanna Mária PhD egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék.

közötti időszakban összesen 4978 tanítót és 364 tanítónőt találunk megfelelő képzéssel, de csak kb. 25%-uk volt főtanítói, a többiek alelemi és altanítói képesítésűek.³ Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk⁴ a népiskolai oktatásról hozott újabb változást a tanítóképzés terén. A törvény előírásai szerint tanító csak az lehetett, aki oklevéllel rendelkezett képesítéséről. A dualizmus időszakában a tanító/nőképzők fenntartóinak aránya is ebből adódóan változott, bár a katolikus felekezet végig megtartotta vezető szerepét a képzést nyújtó és az ott tanulmányaikat folytató diákok számának tekintetében is. Az 1868-tól kezdődő időszakban folyamatosan nőtt a képzőintézetek száma, mind az állami, mind a felekezeti intézmények tekintetében. 1868-ban 34 tanítóképző és 5 tanítónőképző intézet működött az országban, a számuk a dualizmus korának végére, 1918-ban már 91 (51 tanító- és 40 tanítónőképző), 1929-re ez a területi változások következtében 48-ra csökkent.⁵

1. táblázat: Tanítónőképzők számának változása fenntartók szerint
Table 1. Number of the female teacher training institutions

	állami	római kat.	gör. kat.	gör. kel.	református	evangélikus	izraelita	egyleti/magán	összesen
1868	-	5	-	-	-	-	-	-	5
1875	4	7	-	1	-	-	-	-	12
1880	6	8	-	1	-	-	-	1	16
1890	5	9	-	1	-	-	-	-	15
1900	6	7	-	1	1	-	-	1	16
1914	8	20	2	1	4	1	-	-	36
1918	8	22	2	1	5	2	-	-	40
1929	4	19	-	-	4	1	1	-	29

Forrás: Takács, 2014: 39.

1929-1932 között a római katolikus egyház további tanítónőképzők létesítésével járult hozzá a képzésre jelentkezők növekvő létszámával járó igények kielégítéséhez, ekkor jött létre a bajai, zalaegerszegi és zsámbéki képző 1929-ben, 1930-ban Budapesten és Székesfehérváron, majd a következő két évben újabb két budapesti intézet.⁶

Tanulmányaikat a tanítónőképzőkben nemcsak azok végezték, akik később el is helyezkedtek tanítónőként, hanem már a kezdetektől a leendő feleségek/anyák számára is megfelelő iskolaként tartották számon a társadalom középrétegéhez tartozó családok. Az ott tanultak (általános műveltségi tárgyak, gyermekekre vonatkozó ismeretek, neveléstan, gazdasági ismeretek, kézimunka, zene) a leghasznosabb ismereteket nyújtották azok számára, akik nem akartak tovább tanulni vagy tanítani.⁷ Ezen kívül pedig azon társadalmi szemléletmód is erősítette ezt a tenden-

ciát, mely szerint „a tanítónői pálya a női lélekhez legközelebb álló szellemi foglalkozás” és mint szellemi foglalkozás ezen területen nincs alárendelt állapotban, hanem „férfi kollégáival teljesen egyenrangú”.⁸ A tanítói pálya feminizálódása ebből adódóan előkészítette a nők értelmiségiként való emancipálódását, hiszen először vált összeegyeztethetővé a női értelmiségi keresőtevékenység a családon belüli női szerepekkel.⁹

A következő táblázatban a tanítók és tanítónők számarányának változásait láthatjuk az 1880-as évek elejétől az 1927-1928-as tanévig

2. táblázat: Tanítók és tanítónők aránya 1883-tól és 1928-ig
Table 2. Proportion of school-teachers and schoolmistresses from 1883 to 1928

Év	Tanító	Tanítónő	Tanítónők aránya
1882/1883	20.607	2377	10,35%
1892/1893	22.008	3744	14,53%
1902/1903	22.982	7110	23,62%
1912/1913	23.346	10.566	31,07%
1922/1923	10.200	7289	41,68%
1927/1928	10.202	7354	41,88%

Forrás: Takács, 2014: 106

Az 1930-as népszámlálás adatgyűjtésének eredményeként pedig már azt láthatjuk, hogy a tanítótársadalmon belül a tanítónők aránya már 45% (9054 fő) a tanítók 55%-a (10.905 fő) mellett.¹⁰ A nők munkavállalásának tekintetében ezen hivatás nagyobb arányú megjelenésével kapcsolatban azon társadalmi szemléletmód is erősítette a növekvő tendenciát, mely szerint „a tanítónői pálya a női lélekhez legközelebb álló szellemi foglalkozás” és mint szellemi foglalkozás ezen területen nincs alárendelt állapotban, hanem „férfi kollégáival teljesen egyenrangú”.¹¹ A tanítói pálya feminizálódása ebből adódóan előkészítette a nők értelmiségiként való emancipálódását, hiszen először vált összeegyeztethetővé a női értelmiségi keresőtevékenység a családon belüli női szerepekkel.¹²

A pécsi tanítónőképző

Pécsen 1851-ben, Scitovszky János püspök, a későbbi esztergomi érsek hívására telepedtek meg és alapítottak a zárda mellett leányiskolát a Miasszonyunk Női Kanonokrend tagjai, akik az elkövetkező évtizedekben Pécs egyik legjelentősebb oktatási intézményrendszerét hozták létre. Ebben az időben nem volt a megyében megfelelő leánynevelő intézet és Scitovszky sokáig tanulmányozta az alapítást megelőzően a rend pozsonyi szervezetét és intézményeit, melynek következtében, hosszas tárgyalásokat követően az ottani zárda tíz apáca, két világi nővér mellett

két újoncot és két jelöltet küldött Pécsre a zárda megalapítására.¹³ Az ezt követő fél évszázadban a rend pécsi zárdája és annak iskolái folyamatosan fejlődtek és alakult ki a századfordulóra az intézet, amelyet Rajczi Péter találóan nevezett egy valóságos „iskolakombinátnak”.¹⁴ A tanítónőképző intézet létrehozásának gondolata 1895-ben merült fel, mivel „szakképzett, vizsgázott tanerőkkel a zárda gazdagon el van látva, kik a magyar nyelvet írásban és szóban teljesen bírják, hogy a tanítóképző-intézethez szükséges gyakorló-iskola a 4 osztályú külső- és a 6 osztályú belső iskolában rendelkezésre áll, valamint iskolai és szakkönyvtár szintén készen van”, így ez év szeptemberében 24 rendes és 5 magántanulóval megindult a képzés.¹⁵ Dulánszky Nándor, majd Hetey Sámuel pécsi püspökök is nagy gondot fordítottak az iskola és a tanítónőképző működésére, valamint azt megelőzően is a zárdában oktató apácák képzésére, melyről a Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet gondoskodott. „Ide járul – olvashatjuk Döbrössy Alajos írásában –, hogy azon zárdabeli tanítónőjelöltek, kik háziszabályaik értelmében a zárdát el nem hagyhatják, mint például a pécsi „Miasszonyunk”-ról nevezett zárdanők –, a tanképesítési vizsgálat miatt igen könnyen kellemetlen zaklatásoknak lehetnének kitéve, sőt a tanítónői képesítés jótéteményétől hosszabb időre, vagy tán örökre is elütve, ha t.i. a pécsi tanítóképző-intézet tanártestülete előtt vizsgálatukat nem végezhetnék. Egyébiránt a pécsi tanítónőképző intézetnek felállításával, és a negyedik évfolyamnak már nemsokára történendő megnyitásával, a keresztény nőnevelés tanítónőképzés fontos kérdései a legszerencsésebb megoldást nyerték.”¹⁶ A leendő tanítónők az akkori kornak megfelelően a polgári iskola négy osztályának, vagy a felső népiskola két osztályának sikeres elvégzése után jelentkezhetek a képzőbe 14 és 18 éves koruk között.¹⁷

A pécsi intézmény jelentősége abból a szempontból is fontos, ha megvizsgáljuk, vajon a dél-dunántúli régió hány tanítónőképzővel rendelkezett ebben az időben. Az 1917-18-as tanévben a Notre Dame pécsi tanítónőképzője mellett csak Kalocsán találunk római katolikus, Szabadkán állami, valamint Zomborban görög keleti tanítónőképzőt. A Dunántúl területén pedig a legközelebbi tanítónőképzők Veszprémben, Pápán és Kőszegen voltak.¹⁸ A következő tanévtől kezdődően folyamatosan nyitják meg az egész ország területén, így a régióban is az újabb intézeteket: Kecskemét (református, 1918), Dombóvár (római katolikus, 1927), Baja (római katolikus, 1929).¹⁹ A pécsi tanítónőképző azonban évtizedes hagyományai és a Miasszonyunk Női Kanonokrend által fenntartott többi iskolatípus miatt is kiemelkedő szerepet töltött be a régió leánynevelését tekintve. Baranya megyében a 20. század első felében a tanító(nő)k és az elemi népiskolák száma is növekedésnek indult a törvényi előírások következtében. 1900-ban 406 elemi iskolát, azon belül is 229 római katolikus fenntartású intézményt találunk a megye területén, mely ekkor 5106 km²-t jelentett és 241.837 lakossal rendelkezett, 1910-ben 412 elemi iskola működött, 1930-ra ez a szám annak ellenére, hogy a terület 3970 km²-re csökkent, lakosságszámban 249.997 főt jelentett, az elemi népiskolákban tanítók száma 536 és közülük is 409 tartozott római katolikus felekezethez.²⁰

A századfordulón a képzőbe érkezők nagy része az internátusban töltötte azt a négy évet, mely során tanítónői képesítésüket megszerezték. Sokuk már korábban is ebben a hatalmas intézményben végezte tanulmányait, így nem jelentett számukra nagy változást, hogy az intézet egyik épületéből a másikba költözzenek. A mai diákok számára minden bizonnyal az iskola mindennapi élete nagyon szigorú előírások alapján zajlott, de a korszak és az iskolák jellege folytán diákjainak teljesen természetes volt. „...megkívántuk – olvashatjuk az intézet 1907-1908-as értesítőjében –, hogy szeptember elejétől novemberig, május 1-től az iskolaév végéig naponta, a téli hónapokban vasár- és ünnepnapokon megjelenjenek a szentmisen”.²¹ Az iskolakomplexumnak két internátusa volt, a kisebbik internátusban éltek az elemi, a polgári és a felsőbb leányiskola tanulói, a tanítónőképzőnek viszont külön internátus állítottak fel, amelynek házirendje ugyanolyan, ha nem nagyobb szigorral alakította ki az ott élők mindennapjait.

A tanítónőképző diákjai

A Notre Dame pécsi képzőintézetének létszáma a kezdeti 25-ről lassan, de biztosan emelkedett. Az 1898-99-es tanévben már 76 fő, 1900-1901-ben 104, 1909-1910-ben 94, majd az 1916-17-ess tanévben már 133 diákot találunk falai között. A létszámokat vizsgálva azonban azt látjuk, hogy az I. világháborút követő években csökken az iskola tanulóinak létszáma: 1920-21-est tanévben még 114 fő, viszont ezt követően 77 (1921-22), 53 (1922-23), 49 (1923-24) – ekkor érte el a mélypontot.²² Az 1921-22-es tanévben nem indult első osztály sem, így 5 tanéven keresztül egy évfolyam hiányzott a képző diákjainak sorából. Ezt az időszakot meghatározza Pécs történetében a szerb megszállás (1818-1921) és ezalatt, valamint az azt követő időszakban az iskolák számára fontos volt az intézmény újból vonzóvá tétele főleg az ország távolabbi területeiről származók diákok számára. Az 1924-25-ös tanévtől (67 fő) kezdődően viszont újból növekedni kezdett a tanulók száma és az 1943-44-es tanévre elérte a 249 főt.²³

Forrás: Az intézmény évente kiadott értesítői²⁴

A Miasszonyunk Női Kanonokrend tanítónőképzőjének értesítőiben az 1898 és 1917 közötti időszakot vizsgálva a növendékek származási helyét illetően azt találjuk, hogy a pécsi és baranyai születésűek aránya átlagban 25 és 14% körül mozgott és a más megyéből származók aránya 50-60% körüli.²⁵ Azonban a más megyéből származók pontos területe nincs feloldva, ebből adódóan az iskolai értesítők arra vonatkozóan nem szolgáltatnak támpontul, hogy vajon az ország mely területéről származtak az itt tanulók. A képzős diákok szüleinek polgári foglalkozását vizsgálva ebben az időszakban, megfigyelhetjük, hogy az önálló iparosok (11,5%), valamint a tisztviselők (16,5%) mellett az értelmiség (16%), majd azon belül is a tanárok/tanítók (18%) leánygyermekei találhatóak meg magasabb arányban.²⁶ Ezen kívül pedig érdemes egy pillantást vetni a nyugdíjasok gyermekeinek változó, de növekvő tendenciát mutató arányára, ahol az 1,98% (1913/14-es tanévben) mellett megtaláljuk a 11,61%-ot (1915/16-os tanévben) is.²⁷ Ez a tendencia folytatódott a következő időszakban is, így ha az 1928 és 1944 közötti adatokat vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy Pécs és Baranya mellett a diákok szüleinek lakóhelye főként a két szomszédos megyét jelentette. Somogy és Tolna mellett pedig még Zala és Fejér megyét találjuk meg nagyobb arányban a lakóhelyek százalékos arányát tekintve.

A tanítónőképzőbe járó diákok szüleinek foglalkozását tekintve szintén alátámasztódik Kelemen Elemér megállapítása, miszerint a képzőkben a polgárosuló parasztság, a települések iparosai, kereskedői, valamint az alacsonyabb beosztású hivatalnoki (vasutas és postai alkalmazott) családból származók gyermekei tanulnak. Ez a társadalmi, családi háttér egyfajta helyzeti előnyt is jelentett a képzőből kikerülők számára, hiszen ismerték azokat a körülményeket, hagyományokat és gondolkodásmódot, amivel azok az emberek rendelkeztek, akik között nagy valószínűséggel életük nagy részét a közösségek tanítóiként töltötték, melyeket ezáltal formálni is tudtak, így Kenyeres Elemér ezt a státuszt mediátor-szerepnek nevezi és hatékonyságát abban látja, minél tovább, minél több generációt tudott a tanító egy adott településen nevelni, tanítani.²⁸ A Miasszonyunk Női Kanonokrend képzőjében tanulók szüleinek polgári foglalkozását vizsgálva megfigyelhetjük a századfordulót követő években, hogy az önálló iparosok (11,5%), valamint a tisztviselők (16,5%) mellett az értelmiség (16%), majd azon belül is a tanárok/tanítók (18%) leánygyermekei találhatóak meg magasabb arányban ha a tanévek átlagos adatait nézzük. Ezen kívül pedig érdemes egy pillantást vetni a nyugdíjasok gyermekeinek változó, de növekvő tendenciát mutató arányára, ahol az 1,98% (1913/14-es tanévben) mellett megtaláljuk a 11,61%-ot (1915/16-os tanévben) is.²⁹ Az 1928-44 közé eső időszakban is az önálló iparosok (9-14%), valamint a tisztviselők (13-27%) mellett az értelmiség – az orvos, jogász, gyógyszerész, jegyző, stb. (1,5-5,5%), külön kiemelt csoportként megjelenítve a tanárok/tanítók (13-18%) leánygyermekei találhatóak meg magasabb arányban.³⁰ Emellett a korábrinál nagyobb arányban jelennek meg Nagyobb számban jelennek meg a katonaságnál, illetve csendőrségnél dolgozók gyermekei (2-6%), a nyugdíjas korosztály közül pedig kiemelkednek a nyugdíjas tanítók, tanárok leányai (4-9%).³¹

Az 1943/44-es tanév értesítőjében található először az iskola történetében olyan adatokat, melyek alátámasztják azt a korszak tanítónőképzőire jellemző tanulmányi célt, hogy a középréteghez tartozó családok leánygyermeki elsősorban, mint jövőendő életük (feleség és anyaszerep) szempontjából tanultak az intézmény falai között. Ugyanis első alkalommal tüntették fel tételesen, hogy az előző tanév végzett diákjai közül ki, hogyan folytatta tovább életét, tanulmányait. A 39 tanítónői oklevelet szerzett diák közül 15 folytatta tanítónőként, 4 polgári leányiskolában, 4 pedig hivatalokban elhelyezkedve pályáját, ketten tanultak tovább kereskedelmi főiskolán, a maradék 14 azonban háztartásban maradván, nem állásban elhelyezkedve folytatta életét.³²

Összegzés

A magyar tanítónőképzés fejlődéstörténetét vizsgálva, azon belül is egy konkrét példaként a Miasszonyunk Női Kanonokrend Tanítónőképző Intézetének pécsi történetét és az 1890-es évek végétől 1944-ig vizsgálva diákjainak társadalmi összetételét, megállapíthatjuk, hogy egy regionális intézmény tekintve is kimutathatók az országos szintű változások. Elmondhatjuk, hogy a képzőbe járók szüleinek foglalkozási megoszlásánál nagyobb arányban találjuk meg a hivatalnokok/tisztviselők, az értelmiség, valamint a tanítók gyermekeit, így az intézmények hozzájárultak ezen társadalmi réteg önreprodukciónak. Az itt tanuló diákok esetében pedig az ott elsajátított ismereteket már a kezdetektől a leendő feleségek/anyák számára is megfelelőnek tartották a társadalom középrétegéhez tartozó családok, akik ezen okból kifolyólag nem feltétlenül a jövőendő munkalehetőség reményében küldték lányukat ezen intézmény falai közé.

JEGYZETEK

1. Kiss József (1929): *Nők a tanítói pályán*. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs. 19. old.
2. Uo. 19. old.
3. Kelemen Elemér (2007): *A tanító a történelem sodrában: tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből*. Iskolakultúra, Pécs. 64. old.
4. 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. In: 1000 év törvényei <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360> [Letöltés ideje: 2012. 07. 28.]
5. Donáth Péter (2008): *A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868-1958*. Trezor Kiadó, Bp.; Kiss, 1929.
6. Neszt Judit (2010): *A tanítói pálya elnőiesedésének történeti előzményei*. *Educatio*. 2. sz. 314-321. old.
7. Kiss, 1929.

8. Uo., 56-57. old.
9. Gyáni Gábor – Kövér György (2006): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Bp. 288. old.
10. 1930/III., 1935.
11. Kiss, 1929.
12. Gyáni – Kövér, 2006: 288. old.
13. Szentkirályi István (1908): A pécsi Notre-Dame Nőzárda és iskolái. Történeti és Leíró ismertetés. Alapításának hatvanadik évfordulója alkalmából közléteszi a pécsi Notre-Dame Nőzárda. Pécs: Taizs József Könyvnyomdája.
14. Rajczi Péter (1989): A Miasszonyunkról nevezett női kanonokrend pécsi róm. kat. tanítóképző intézetének története. 1895-1948. In: Szita László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1989. Pécs, 439-473.
15. Szentkirályi, 1908: 138., 141. old.
16. Döbrössy Alajos (1896): A pécsi püspöki tanítóképző-intézet történelmének rövid vázlatja. Hazánk ezredéves fennállásának emlékére. Nyomatott a Püspöki Lyc. Nyomdában (Madarász Béla). Pécs, 288. old.
17. Rajczi, 1989: 441. old.
18. Donáth, 2008: 7. old.
19. Neszt, 2010: 317. old.
20. Az 1930/III., 1935; MSTÉ, 1900: 330. old.; MSTÉ, 1911: 314. old.
21. Értesítő ND, 1908: 14. old.
22. Értesítő ND, 1898-1924.
23. Értesítő ND, 1925-1944.
24. Értesítő ND, 1898-1944.
25. Uo.
26. Uo.
27. Uo.
28. Kelemen Elemér (2007): A tanító a történelem sodrában: tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből. Iskolakultúra, Pécs. 17. old.
29. Értesítő ND, 1898-1917.
30. Értesítő ND, 1928-1944.
31. Uo.
32. Értesítő ND, 1943-44.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Miasszonyunkról nevezett női rend pécsi nevelő- és tanítóintézeteinek értesítője az 1898/99-1943/44. iskolai évről. Közli: az igazgatóság. Pécs. (Értesítő ND)
1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. In: 1000 év törvényei <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360> [Letöltés ideje: 2012. 07. 28.]
- Az 1930. évi népszámlálás. III. rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Szerkeszti és kiadja: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Stephaneum Nyomda Részvénytársaság. Bp. 1935. (Az 1930./ III., 1935)
- Donáth Péter (2008): A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868-1958. Trezor Kiadó, Bp.
- Gyáni Gábor – Kövér György (2006): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Bp.
- Kelemen Elemér (2007): A tanító a történelem sodrában: tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből. Iskolakultúra, Pécs.
- Kiss József (1929): Nők a tanítói pályán. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs.
- Magyar Statisztikai Évkönyv. Új Folyam. VIII. 1900. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből. Szerk. és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Bp. 1900. (MSTÉ, 1900)
- Magyar Statisztikai Évkönyv. Új Folyam. XVIII. 1910. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből. Szerk. és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Bp. 1911. (MSTÉ, 1911)
- Neszt Judit (2010): A tanítói pálya elnöiesedésének történeti előzményei. *Educatio*. 2. sz. 314-321.
- Rajczi Péter (1989): A Miasszonyunkról nevezett női kanonokrend pécsi róm. kat. tanítóképző intézetének története. 1895-1948. In: Szita László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1989. Pécs, 439-473.
- Szentkirályi István (1908): A pécsi Notre-Dame Nőzárda és iskolái. Történeti és Leiró ismertetés. Alapításának hatvanadik évfordulója alkalmából közzéteszi a pécsi Notre-Dame Nőzárda. Pécs: Taizs József Könyvnyomdája.
- Takács Zsuzsanna Mária (2014): Falusi néptanítók élete a 20. század első felében emlékirataik és naplók tükrében. PhD értekezés.
- http://nevtudphd.pte.hu/sites/nevtudphd.pte.hu/files/files/Vedések/2015/takacs_zsm_doktori_disszertacio.pdf [Letöltési idő: 2015. 10. 10.]